

Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΣΤΑΦΙΔΑΣ:

Όταν η σταφίδα για την Ελλάδα ήταν ό,τι ο καφές για την Βραζιλία.

Παναγιώτης Αγγελόπουλος

Εισήγηση, 13/10/2019

Εκδήλωση «Από το αμπέλι στην UNESCO», Φεστιβάλ Πριμαρόλια, Αίγιο

Η ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους είναι συνδεδεμένη με την μαύρη κορινθιακή σταφίδα, τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά πολιτιστικά. Ο 19^{ος} αιώνας ιδίως έχει χαρακτηριστεί, από οικονομική οπτική, ως «ο αιώνας της σταφίδας».

Η κορινθιακή σταφίδα, η σταφιδάμπελος, βοτανικά αποτελεί ιδιαίτερη ποικιλία της ευρωπαϊκής αμπέλου και, σύμφωνα με τον καθηγητή Γεωπονικής Κριμπά, προήλθε από βλαστική μεταλλαγή της εγγίγαρτης ποικιλίας «Λιάτικο»¹.

Δεν υπάρχουν ιστορικά στοιχεία για την έναρξη της καλλιέργειας της κορινθιακής σταφίδας. Πιθανολογείται ότι η καλλιέργειά της άρχισε μετά από τον 10^ο αιώνα μ.Χ., ίσως όμως και μερικούς αιώνες αργότερα, όταν έχουμε και τις πρώτες ιστορικές καταγραφές.

Την πρώτη αναφορά για την ύπαρξη της κορινθιακής σταφίδας βρίσκουμε στον Ιταλό έμπορο Pegalotti το 1340, στο δημοσίευμα «prattica della mercatura». Συστηματική ωστόσο καλλιέργεια πιθανόν να έχουμε από το 1387, οπότε μνημονεύεται από τον Θεόδωρο Παλαιολόγο (1396-1448) στα περί καταλήψεως του Άργους και του Ναυπλίου. Η επόμενη αναφορά εντοπίζεται το 1443, σε Ενετικό διάταγμα².

Η καλλιέργειά της μεταφέρθηκε νωρίς από την Πελοπόννησο στα Ιόνια νησιά, όπου το κλίμα ήταν ευνοϊκό για τη μεταφύτευση της αμπέλου. Ο Ιάκωβος Σιγούρος αναφέρει ότι «η σταφιδάμπελος εισήχθει στην Ζάκυνθο εκ Κορίνθου το 1516». Το 1797 ο τελευταίος Ενετός έπαρχος της Ζακύνθου, σε έκθεση του προς τον Δόγη της Βενετίας, αναφέρει ότι το προϊόν της σταφίδας αποτελεί μεταλλείο χρυσοῦ για τα νησιά Ζάκυνθο, Κεφαλονιά και Ιθάκη και εν μέρει για τον Μορέα, όπου οι Τούρκοι δυνάστες δεν εκτίμησαν όσο πρέπει αυτό τον θησαυρό³.

Οι Ενετοί ευνοούν την καλλιέργεια της σταφίδας στα Ιόνια νησιά, ενώ στην Πελοπόννησο οι Τούρκοι σχεδόν αδιαφορούν για το προϊόν κι έτσι, στα προεπαναστατικά χρόνια, η καλλιέργειά της κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα. Από τις λιγοστές ιστορικές αναφορές για την παραγόμενη ποσότητα στα προεπαναστατικά χρόνια ενδεικτική είναι αυτή του 1775. Τη χρονιά εκείνη η παραγωγή στην Πελοπόννησο ανέρχεται μόλις σε 3.000 ενετικές λίτρες

¹ Ν. Ζιούβας, Η σημασία της κορινθιακής σταφίδας στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών της Πελοποννήσου και Δυτικής Ελλάδος, Δ.Ε, Αθήνα 2004, σ.9.

² Ν. Ζιούβας, Η σημασία της κορινθιακής σταφίδας στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών της Πελοποννήσου και Δυτικής Ελλάδος, Δ.Ε, Αθήνα 2004, σ.17.

³ Ν. Ζιούβας, Η σημασία της κορινθιακής σταφίδας στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών της Πελοποννήσου και Δυτικής Ελλάδος, Δ.Ε, Αθήνα 2004, σ.21.

και από αυτές οι 1.500 παράγονται στην Αιγιάλεια⁴. Αυτή η μείωση της παραγωγής τόσο στην περιοχή του Αιγίου όσο και στην υπόλοιπη Πελοπόννησο φαίνεται ότι είναι συνέπεια της καταστολής της επανάστασης των Ορλωφικών το 1772. Κατά τη διάρκεια της σφαγιάστηκαν οι κάτοικοι του Αιγίου από τουρκαλβανούς και καταστράφηκαν τα παρακείμενα χωριά⁵. Στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης του 1821 η σταφίδα παραμένει ένα εξαιρετικά εμπορεύσιμο προϊόν και οι αναφορές σε αυτήν είναι αρκετές, μολονότι δεν υπάρχει η έκταση της καλλιέργειας που ακολούθησε με την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Το 1823 ο Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι οι στρατιωτικοί περίμεναν να πληρωθούν από την σταφίδα γιατί άλλο έσοδο δεν υπήρχε. Στον ίδιο προσέφεραν 70 χιλιάδες γρόσια από την σταφίδα αλλά αυτός αρνήθηκε.

Εδώ βλέπουμε δύο επιστολές της κυβέρνησης στον ευλαμπρότατον Σωτήρη Χαραλάμπη και τον Στρατηγό Δημήτριο Μελετόπουλο, γραμμένες στις 26 Ιουλίου του 1825. Η κυβέρνηση τους διατάζει να πάρουν 300 στρατιώτες και να φρουρούν και να περιπολούν στα παράλια της Βοστίτζας για να δημιουργήσουν αίσθημα ασφάλειας στους καλλιεργητές που θα έφερναν την σταφίδα. Λέει λοιπόν η επιστολή:

«Επειδή ο καιρός της Συνάξεως τη εν τη παραλία της Βοστίτζας μάζωξης της σταφίδος ήδη έφτασεν εφόσον οι συναξούντες αυτού φοβηθώσι των εχθρών την έφοδον δεν αποτολμούν να πλησιάσουν εις εκείνο το μέρος».

Ο μεγάλος αριθμός των στρατιωτών, 300, δείχνει την σπουδαιότητα του προϊόντος. Όμως από ποιον εχθρό έπρεπε να φυλάξουν την σταφίδα? Από τους Τούρκους θα ήταν η πρώτη και εύλογη απάντηση. Όμως αν κοιτάξουμε προσεκτικά την επιστολή, η απειλή είναι ξεκάθαρη: *Ο ομώνιζος εχθρός.*

Βρισκόμαστε στον Ιούλιο του 1825, όταν η δεύτερη φάση του ελληνικού εμφυλίου πλησιάζει προς το τέλος της. Μολονότι οι κυβερνητικοί με την βοήθεια των ρουμελιωτών έχουν επικρατήσει (ο Κολοκοτρώνης είναι στη φυλακή, ο Ανδρούτσος έχει ριχτεί από την Ακρόπολη κτλ.), ο κίνδυνος παραμένει.

Αυτά κατά την διάρκεια της επανάστασης.

Μετά την ίδρυση του νέου Ελληνικού Κράτος, η καλλιέργεια της σταφίδας γνωρίζει αλματώδη ανάπτυξη και στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα η σταφίδα για την Ελλάδα είναι ό,τι ο καφές για την Βραζιλία, κατά τη ρήση του. Ας δούμε όμως αυτήν την ανάπτυξη σε αριθμούς, μέσα από σχετικούς πίνακες, για να κατανοήσουμε καλύτερα την αξία που είχε η σταφίδα όχι μόνο για την περιοχή αλλά και για ολόκληρο το ελληνικό κράτος.

Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής εντοπίζεται στα Ιόνια νησιά και κυρίως στη Ζάκυνθο και στην Κεφαλονιά. Η Πελοπόννησος το 1794 παράγει το 1/3 από τη συνολική παραγωγή της σταφίδας ενώ τα 2/3 παράγονται στα Ιόνια.

⁴ Γ. Τριανταφυλλόπουλος, Κοινωνία και οικονομία της σταφίδας. Αιγιάλεια 19ος αιώνας
<http://ergatikosagwnas.gr/artheta/56-agrotika/1401-koinonia-kai-oikonomia-tis-stafidas-aigialeia-19os-aionas>

⁵ Στην Μονή Ταξιαρχών είχαν καταφύγει 250 Αιγιώτες που σκοτώθηκαν κατά την κατάληψη του μοναστηριού από τους Τούρκους. Συνολικά 550 χριστιανοί και 50 μοναχοί σκοτώθηκαν κατά την κατάληψη της Μονής. Επίσης πολλοί από τους κατοίκους της Πελοποννήσου πουληθήκαν σκλάβοι στα σκλαβοπάζαρα της μαρμαρικής και στους πασάδες της Ρούμελης «δίκην κτηνών» όπως αναφέρει ο Σέργιος Μακραιός.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ξεκινά μια μικρή άνοδος της παραγωγής. Βλέπουμε ενδεικτικά ότι το 1816 η παραγωγή φτάνει στις 13.645.000 ενετικές λίτρες από τις 6.000.000 του 1794. Το 1830 το 41,2% της σταφίδας παράγεται στην Κεφαλονιά, το 34,5% στην Ζάκυνθο και μόνο το 24,4% στην Πελοπόννησο. Το 1847 η παραγωγή στην Πελοπόννησο έφτασε στα ίδια επίπεδα με εκείνη των Επτανήσων. Το 1863 όμως, ένα χρόνο πριν την ενσωμάτωση των Επτανησίων, η παραγωγή κατανέμεται ως εξής: Κεφαλονιά 13,8%, Ζάκυνθος 11,1% και Πελοπόννησος 74,7%. Παρατηρούμε λοιπόν ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα, σχεδόν σε μια δεκαπενταετία, η Πελοπόννησος έφτασε και ξεπέρασε τα νησιά σε παραγωγή σταφίδας. Η διαρκώς φθίνουσα συμμετοχή των Ιόνιων νησιών στη συνολική παραγωγή σταφίδας στην Ελλάδα δεν σημαίνει όμως και μείωση της παραγωγής των νησιών σε απόλυτους αριθμούς. Αντίθετα, η παραγωγή στα νησιά αυξήθηκε. Αυτό που άλλαξε ήταν η αλματώδης επέκταση της παραγωγής και της καλλιέργειας στην Πελοπόννησο, η οποία υπερκάλυψε σε ποσοστό την παραγωγή των νήσων, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι καλλιεργούμενες με σταφίδα εκτάσεις, μολονότι αυξήθηκαν ραγδαία, ποτέ δεν κατέλαβαν σημαντικό μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων σε όλη την ελληνική επικράτεια. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η σταφιδοκαλλιέργεια έφτασε μέχρι 6% των καλλιεργούμενων εκτάσεων ενώ η καλλιέργεια του σιταριού καταλάμβανε το 30-40% και τα αμπέλια το 11-16%. Ενώ η επικράτεια του ελληνικού κράτους αυξανόταν με την προσθήκη νέων εδαφών, η καλλιέργεια της σταφίδας ήταν σταθερά υπόθεση της Πελοποννήσου και των νησιών του Ιονίου. Η σταφίδα, μετά την επανάσταση του 1821, θα αποτελέσει το κύριο εξαγωγικό προϊόν της χώρας και θα δημιουργήσει εισοδήματα, θέσεις απασχόλησης και μεγάλα κέρδη στη Βόρεια και τη Δυτική Πελοπόννησο.

Η παγκόσμια ζήτηση αρχικά αυξήθηκε κατά τη δεκαετία 1840-1850, όταν νέες κοινωνικές τάξεις στη Μεγάλη Βρετανία και αργότερα στην Βόρεια Ευρώπη υιοθέτησαν καταναλωτικά πρότυπα των μεσαίων τάξεων, παρότι ήταν υποχρεωμένες να περιοριστούν σε προϊόντα μέσης ποιότητας. Ο εργατικός πληθυσμός της Αγγλίας και του Βελγίου καταναλώνει πολύ φθηνή σταφίδα, την οποία οι εργάτες αγοράζουν από πλανόδιους μικροπωλητές σε μπάλες. Πρόκειται για πιεσμένη σταφίδα, σε ποσότητα που χωράει μέσα σε μία μισόκλειστη παλάμη. Το προϊόν αυτό παρήγαγαν οι νεοφυτεμένοι αμπελώνες της δυτικής Πελοποννήσου και οι αμπελώνες της Κεφαλονιάς, οι οποίοι παρήγαγαν χαμηλότερης ποιότητας σταφίδα σε σχέση με της Ζακύνθου. Πριν την ταξική αυτή εξάπλωση, η σταφίδα αυτή καταναλώνονταν ως πρώτη ύλη της οικιακής ζαχαροπλαστικής των αστικών στρωμάτων. Η σταφίδα είναι ένα από κείνα τα μυθιστορηματικά «αντικείμενα» της υλικής απόδειξης της ευτυχίας της αστικής και μεσοαστικής αγγλικής οικογένειας του 19^{ου} αιώνα. Βασικό συστατικό της πουτίγκας και του κέικ, παίρνει μέρος στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι και αποθεώνεται από τον Κάρολο Ντίκενς ως σημάδι πλούτου και αφθονίας, στην έξοχη νουβέλα A Christmas Carol, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μπακουνάκης.

Μετά τις καταστροφές των γαλλικών αμπελώνων από φυλλοξήρα, η ζήτηση σταφίδας χαμηλής ποιότητας και τιμής ως πρώτη ύλη για την παραγωγή σταφιδίτη οίνου διαμόρφωσε τις συνθήκες για την ανάδειξη και ενός άλλου εμπορικού δικτύου.

Σταφιδικές κρίσεις

Η πρώτη σταφιδική κρίση εκδηλώνεται γύρω στο 1850 και αποσοβείται χάρη στην ασθένεια των αμπελώνων (1851-1857), που ισοσταθμίζει την προσφορά στις ανάγκες της ζήτησης. Το 1851 το μισό της παραγωγής θα μείνει στις αποθήκες εξαιτίας της ευρωπαϊκής κρίσης που θα πλήξει το εμπόριο της σταφίδας, άμεσα εξαρτώμενο από την εξωτερική αγορά. Στην Πάτρα την ίδια χρονιά χρεοκοπούν δύο μικροί εμπορικοί οίκοι. Η κρίση αυτή «ξεπεράστηκε» με τη νόσο των αμπέλων, που εμφανίστηκε το 1852 και μείωσε δραματικά την παραγωγή για τα τέσσερα επόμενα χρόνια. Το 1853 η εξαγωγή απορρόφησε το σύνολο της παραγωγής καθώς και μεγάλο μέρος από τα περισεύματα των προηγούμενων χρόνων.

Στον πίνακα φαίνονται καθαρά οι μειωμένες ποσότητες αυτών των χρόνων.

Το 1854 χρησιμοποιείται για πρώτη φορά θειάφι για τη νόσο, με ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Η δεύτερη κρίση εκδηλώνεται την τριετία 1875-1878 αλλά η αιφνίδια αύξηση της γαλλικής ζήτησης θα καθυστερήσει την έκρηξή της για 15 περίπου χρόνια. Τότε, το 1893, θα εκδηλωθεί η τρίτη και πιο οδυνηρή σταφιδική κρίση (1893-1905).

Το 1875 μια κρίση υπερπαραγωγής απειλεί τη σταφιδική οικονομία: οι τιμές πέφτουν διεθνώς, απούλητες ποσότητες κορινθιακής σταφίδας συσσωρεύονται στις αποθήκες των εμπόρων και το μέλλον του προϊόντος στη διεθνή αγορά διαγράφεται σκοτεινό. Η καταστροφή όμως την ίδια περίοδο των γαλλικών αμπελώνων από φυλλοξήρα και η αυξημένη ζήτηση της σταφίδας για οινοποίηση, τον γνωστό σταφιδίτη οίνο, σώζει για την επόμενη δεκαπενταετία την ελληνική παραγωγή. Είναι ενδεικτικό ότι μέχρι το 1890 δημιουργήθηκαν σε όλη την Γαλλία 278 βιοτεχνίες παραγωγής σταφιδίτη οίνου, γεωγραφικά εγκατεστημένες στα 46 από τα 60 διαμερίσματα τα οποία διέθεταν εκτεταμένες αμπελοκαλλιέργειες που είχαν πληγεί από την φυλλοξήρα.

Λόγω της φυλλοξήρας στα γαλλικά αμπέλια και της αυξημένης ζήτησης, επεκτείνεται ξανά η έκταση της καλλιέργειας, η οποία το 1893 θα οδηγήσει σε μία νέα κρίση υπερπαραγωγής (στο διάγραμμα παρατηρούμε τη ραγδαία αυτή αύξηση).

Τότε, τον Αύγουστο του 1893, αφού η γαλλική παραγωγή αρχίζει να επανέρχεται στα προ της κρίσης της φυλλοξήρας επίπεδα με τα νέα κλήματα που φυτεύονται εισαγόμενα από την Αμερική, η σταφίδα παραμένει στις αποθήκες. Το γεγονός της ανάρρωσης και αντικατάστασης των γαλλικών αμπελώνων, σε συνδυασμό με την επικράτηση των οπαδών του προστατευτισμού και την άνοδο των δασμών, είχαν ως συνέπεια την πτώση της ζήτησης και των τιμών της κορινθιακής σταφίδας στη γαλλική αγορά και την έκρηξη μιας κρίσης υπερπαραγωγής, που το 1892-93 συγκλόνισε την ελληνική οικονομία.

Οι εξαγωγείς στρέφονται σε άλλες αγορές. Έτσι, το 1894, οι εισαγωγές της ελληνικής σταφίδας στη Ρωσία αυξάνονται κατά 50%. Η ρωσική κυβέρνηση ξαναβάζει βαρύ φόρο, επειδή η κορινθιακή σταφίδα περιορίζει τη χρήση ντόπιων δημητριακών στην απόσταξη.

Το 1895-1898 η κυβέρνηση Δεληγιάννη προσπαθεί να μειώσει την προσφορά σταφίδας στην Ελλάδα, προκειμένου να εξισορροπήσει την μειωμένη διεθνή ζήτηση. Επιβάλλει με νόμο υποχρεωτικό παρακράτημα 15% σε είδος. Οι παρακρατούμενες ποσότητες διοχετεύονται από το κράτος σε χαμηλές τιμές στην παραγωγή κρασιού και

οινοπνεύματος. Οι προσπάθειες αυτές δεν έχουν ικανοποιητικά αποτελέσματα. Το 1900 όμως ο περονόσπορος εξαπλώνεται σε όλη την Ελλάδα, η παραγωγή μειώνεται κατά 2/3 και η τιμή ξαναπαίρνει ανοδική πορεία, για πρώτη φορά μετά την τελευταία σταφιδική κρίση. Το κράτος παίρνει διάφορα μέτρα για να αντιμετωπίσει την κρίση, όπως την ίδρυση της σταφιδικής τράπεζας το 1899, την αντικατάστασή της με την προνομιούχα εταιρεία και την ίδρυση του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού, του γνωστού ΑΣΟ, το 1925. Όμως ξεφύγαμε πολύ από τον αιώνα της σταφίδας και ο 20^{ος} αιώνας αποτελεί άλλη ενότητα για μια άλλη φορά.

Φτάνοντας στο τέλος, ας δούμε έναν συνδυαστικό πίνακα που περιλαμβάνει τις καλλιεργούμενες εκτάσεις και την εξέλιξη της παραγωγής από το 1830 έως το 1911. Εδώ αποτυπώνονται όλες οι προηγούμενες παρατηρήσεις για τις κρίσεις και την αυξομείωση της παραγωγής.

Άφησα για το τέλος ίσως τον πιο σημαντικό πίνακα από οικονομικής άποψης, ο οποίος δείχνει τη συμμετοχή της σταφίδας στο ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών. Παρατηρούμε ότι από το 1851 μέχρι το 1912 η σταφίδα ξεπερνά σταθερά το 50% των ελληνικών εξαγωγών για να φτάσει σε ορισμένα έτη και το 80%. Είναι, δηλαδή, σχεδόν το κύριο εξαγωγικό προϊόν σε όλον τον 19^ο αιώνα. Εκτός από τα τεράστια οφέλη που όλοι αντιλαμβανόμαστε ότι συνεισέφερε η σταφίδα στο νεότερο ελληνικό κράτος, θα πρέπει να αναφέρουμε και μια αρνητική παράμετρο, όπως παρατηρεί η Χριστίνα Αγριαντώνη. Η επένδυση των μεγάλων κεφαλαίων κυρίως στο προσοδοφόρο εμπόριο της σταφίδας είχε αρνητικές επιπτώσεις στη διαδικασία εκβιομηχάνισης της Ελλάδος. Στέρηση, δηλαδή, κεφάλαια για την εκβιομηχάνιση της χώρας η επένδυση στην καλλιέργεια της σταφίδας. Σε κάθε περίπτωση όμως, ο 19^{ος} αιώνας σηματοδεύτηκε από την μαύρη κορινθιακή σταφίδα και για αυτό ένας διανοούμενος του 19^{ου} αιώνα, ο Π. Χαλκιάπουλος, έγραφε επηρεασμένος από την τεράστια συμβολή της σταφίδας στην αγροτική παραγωγή:

«Όταν ομιλούμεν περί της γεωργικής ημών παραγωγής δεν λέγομεν άλλο τι παρά σταφίδα, και πάλιν σταφίδα, και πάλιν αιωνίως σταφίδα» .

Συγγραφή: Παναγιώτης Αγγελόπουλος

Οι πίνακες έγιναν από στοιχεία που λήφθηκαν από το βιβλίο: Π. Πιζάνας, Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας:1851-1912, Παραγωγή, Διεθνή αγορά, Διαμόρφωση τιμών, Κρίση. ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Η μετατροπή των πινάκων σε παρουσίαση power point έγινε από την Βασιλική Καϊμάκη, εθελόντρια του Φεστιβάλ Πριμαρόλια.